

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.87-107

KUR'AN AÇISINDAN FATALİZM

-İnkârcıların Bir Tutumu Olarak Kadercilik-

Abdurrahman KASAPOĞLU*

ÖZET:

Fatalizm, insanın bulunduğu her zaman ve mekânda ortaya çıkabilen bir düşünce biçimidir. Kur'an'da fatalist anlayışın bilgisizlikten kaynaklandığı açıklanmıştır. Fatalist anlayış geliştiren kimseler, gerçeği değil, kendilerini geçici olarak rahatlatacak bir çıkış yolunu tercih etmişlerdir. Sorumluluktan kaçabilmek için, hiçbir güç ve etkinliğe sahip olmadıklarını ileri sürmüşlerdir. Fatalizme yönelen inkârcılar, mü'minlerin kader inancını dillerine dolayarak alaycı bir tavır sergilemişlerdir. Yüce Allah, inkârcıları fatalizmden vazgeçirmek için, gerçek bilgi ve kanıtlara uygun düşünmeye çağırmıştır. Arzu ve eğilimleri doğrultusunda tahminlerde bulunmamalarını istemiştir.

Anahtar Kelimeler: Kader, kadercilik, savunma mekanizması.

Abstract:

Fatalism in the Holy Quran

Fatalism is a type of convention which occurs in all conditions that human kind exists in. In Quran, it is explained that fatalist convention stems from illiteracy and ignorance. Those who develop fatalist convention prefer not the real way-out but the temporary one which make them relax. To run away from responsibility, they claim that they do not have power and effectivity. Fatalist deniers perform a humiliating behavior towards the muslims' fate belief. Allah (The Greatest), in order to deter them from denying fatalism, called deniers to think with regard to real knowledge and evidences. He doesn't want them to live on only suppositions and assumptions resulting from their egos and tendencies.

Keywords: Fate, fatalism, defence mechanism.

Giriş

Gerçek anlamda kadere inanan bir Müslüman, iyi ve kötü ne varsa bunların hepsinin Allah'ın takdiri ve yaratması ile gerçekleştiğini kabullenir. Fakat kadere inanmanın, insanın sorumluluğunu yok saymak anlamına gelmediğinin bilincindedir. O, kadere bahane ederek sorumluluktan kaçmak tarzında bir anlayış geliştirmenin Kur'an'a uymayacağını farkındadır. Kendi iradesinin varlığını

* İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.87-107

ve sorumlu olduğunu kabul ederek, bu iradenin üzerinde de ilâhî iradenin bulunduğuna iman ederek tutarlı ve dengeli bir dünya görüşü oluşturur.

Kur'an'a göre, mutlak irade sahibi olan Allah, insana da irade vermiş ve onu sorumlu tutmuştur. Birçok âyette insanın özgür irade sahibi olduğunu vurgulamıştır.¹ Aynı şekilde Kur'an'da Allah'ın mutlak iradesini açıklayan âyetlere yer verilir.² Bu kanıtlar doğrultusunda mü'min birey, Allah'ın mutlak iradesine inanarak, kendi iradesinin ve sorumluluğunun da bilincinde olarak dengeli bir kader anlayışı geliştirmelidir.

Fakat bazı insanlar, kendi irade ve sorumluluklarını bir yana bırakarak, her şeyi Allah'ın iradesine bağlamayı tercih etmişlerdir. Tarihin her döneminde ve her toplumda bu tür bir inancı benimseyenler var olagelmıştır. Hatta Müslüman toplumlar bile dinlerinin temel kaynaklarını doğru anlayamamaktan ya da hiç öğrenememekten dolayı "cebriyeci" diye nitelen bir anlayış geliştirmişlerdir. Düşünce tarihinde, insanın iradesini hesaba katmadan her şeyi Tanrının iradesine bağlayan fatalizm anlayışına sık sık rastlanmıştır.

Kur'an, reddettiği kötü karakter örneklerini genellikle inkârcı kimseler arasından seçmiştir.³ Fatalist yani cebriyeci anlayış geliştiren kimselere de Mekke müşrikleri örnek göstermiştir. Araştırmamızda Mekke müşriklerin fatalist anlayışlarını tasvir eden âyetleri inceleyeceğiz. Ayrıca, incelememize açılım kazandırması bakımından felsefî düşüncede fatalizmin yerine ve İslâm düşüncesi tarihinde ortaya çıkan cebriyeci yaklaşıma değineceğiz. Yine fatalizmi tercih eden insanların psikolojik yapılarına ışık tutacağını düşündüğümüz bazı savunma mekanizmalarını ele alacağız. Değerlendirme bölümünde bu savunma mekanizmalarıyla fatalist düşünce arasında nasıl bir ilişki olduğunu göstermeye çalışacağız.

1. Felsefede Fatalizm

Fatalizm kelimesinin aslı, ezeli değişmez söz anlamına gelen "Fatum" dur. Yazgıcılık/fatalizm, yaşamda olup biten her şeyin önceden doğaüstü bir gücün istenciyle belirlendiği; önceden belirlenmiş olan alinyazısının değişmeyeceği

¹ Nisâ, 4/110-111; Ra'd, 13/11; Ankebût, 29/40; Rûm, 30/41; Şûrâ, 42/20; İnsan, 76/3.

² Enbiyâ, 21/23; Kasas, 28/68; Hadîd, 57/22; Burûc, 85/16.

³ Yusuf Işıcık, *Kur'an'ı Anlamada Temel İlkeler*, Esra Yayınları, Ankara, 1997, 87.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.87-107

inancıdır. Bu öğreti bireye özgürce seçme ve seçeneğini belirleme olanağı tanımaz. Bu anlayışa göre, önceden belirlenen düzenlemeye karşı tedbir almanın yararı yoktur.⁴

Bilimsel bilgilerden yoksun bulunan insanlar, bütün olup bitenleri üstün bir gücün yönetimine bağlayarak fatalist bir anlayışa ulaşmışlardır. Bu öğreti, insanların doğal ve doğaüstü güçler karşısındaki çaresizlik duygularını ifade eder. İnsana kaderin hükmettiği inancı, özellikle ilkçağ mitolojisinde yaygınlaşmıştır. İnsanın kaderini kontrol eden bir çeşit metafizik gücün var olduğu düşüncesi, birçok Yunan efsanesinin merkezinde yer alır. Antikçağ Yunan Felsefesi fatalizmin izlerini taşır. Örneğin, Sofokles'in Antigon'unda toplumun sesi olan koro şöyle bağıırır: İnsanlar alınlarına yazılmış olan felaketlerden asla kaçıp kurtulamazlar. Yine onun Oedipus epi Kolono adlı eserinde şu satırlara yer verilir: "İzlediğim yolu hiçbir şey bilmeden izledim. Eylemlerim mi? Onlara ben katlandım, onları ben yapmadım."⁵

Khryssippos, yazgının, ezelden beri her şeyin bir başka şeyi izleyip, bu şeye eşlik ettiği yok edilemez bir yatkınlık olduğunu belirtmiştir. Stoacılar, amansız kaderin evreni yönettiğini, dönem dönem ortaya çıkan dünya savaşlarından sonra her şeyin üst üste yenildiğini söylemişlerdir. İnsanın doğadaki yasallık karşısında herhangi bir değiştirici güç taşımadığına, erdemli yaşamının doğayı sıkı sıkıya izlemekle sağlanacağına inanmışlardır. Bıkıp usanmaksızın evrenin kanunlarına itaat etme ve kadere boyun eğme üzerinde durmuşlardır.⁶

Stoacılar, erdemini akılla yani logos ile uyumlu yaşamak olduğunu söylerler. Logos, evreni düzenleyen yasadır. Bu yasa Tanrı ya da kader olarak isimlen-

⁴ Ferit Kam, **Dinî Felsefî Sohbetler**, Diyanet işleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, tsz., 128-129; Bedia Akarsu, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, tsz., 198; Cemal Yıldırım, **Çağdaş Felsefe Sözlüğü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, 220.

⁵ Chris Horner, Emrys Westacott, **Felsefe Aracılığıyla Düşünme**, Çev. Ahmet Arslan, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2001, 2; M. Rosenthal, P. Yudin, **Felsefe Sözlüğü**, Çev. Aziz Çalışlar, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1972, 249; Orhan Hançerlioğlu, **Felsefe Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, 458; Afşar Timuçin, **Felsefe Sözlüğü**, BDS Yayınları, İstanbul, 1994, 257.

⁶ Jean Brun, **Stoa Felsefesi**, Çev. Medar Atıcı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, 63; Eduard Zeller, **Grek Felsefesi Tarihi**, Çev. Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2001, 275; İvan Frolov ve Diğerleri, **Felsefe Sözlüğü**, Çev. Aziz Çalışlar, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, 252; Timuçin, 257.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.87-107

dirilir. İnsanların ruhlarının evrenle uyumlu hale gelmesi, kendilerini logos'a bırakmalarına bağlıdır.⁷

Epiktetos'a göre, insan dramdaki aktöre benzer. Dünyayla ilgili bu dramda insan sadece bir oyuncudur. Oyuncunun, oynayacağı oyunu seçme, sahneye ve oyuna etkide bulunma imkânı yoktur. Tanrı ya da akıl ilkesi, her insanın tarihsel süreç içerisinde oynayacağı rolü belirler. İnsan dünyada hiçbir etkide bulunamayacağı şeyler karşısında kayıtsız kalmak durumundadır.⁸

Spinoza'ya göre, insan Tanrının iradesiyle hareket etmektedir. Kadere ait yani insanın nasıl hareket etmesi gerektiğiyle ilgili şeyler Tanrının ezeli emrinden çıktığı için insan şu ya da bu kaderi beklemeyi, ona katlanmayı öğrenmelidir. Eğer insan açık ve seçik olarak bu zorunluluğa tabi olduğunu anlarsa huzura kavuşacaktır.⁹ Ruhta asla mutlak manada hür irade yoktur. İnsan ruhu bir sebep tarafından şunu ya da bunu istemeye azmettirilmiştir. İnsanın gücü tamamıyla sınırlanmış olduğu için, çevresinde olup bitenleri kontrolü altına alabilecek mutlak bir güce sahip değildir. O, sadece emrine tabi olduğu tabiatın bir parçasıdır.¹⁰

Mutlak determinizme inanan Spinoza'ya göre, her şey önceden belirlenmiştir. Tanrı, zorunlu varlık olmakla birlikte, zorunluluğa uyararak yaratır. Bu zorunluluğun bilincinde olmak Tanrının hürriyeti sayılır. Evren Tanrıdan ibaret olduğu için, O, bir ve bütüncül oluşu açısından "Yaratıcı evrendir." Sonsuz çokluk olan varlıklar Tanrının sıfatlarının zorunlu yansımaları olarak "Yaratılmış evrendir." O, bunları zorunlu bir şekilde yaratmaktadır. Spinoza'nın, her şeyi Tanrı istemine dayandıran heptanrıcı felsefesi, tam anlamıyla yazgıcı olup, özgürlüğü yok sayar. Dünyada mutlak bir zorunluluğun hüküm sürdüğünü öne süren Spinoza'ya göre, insan mutlak bir nedensellikle belirlenen bu doğa düzeninin ayrılmaz bir parçasıdır. Onun bakış açısıyla, hür olmak Tanrıya özgü bir nitelik iken, cebir altında bulunma yani hür olmama sonlu varlıklar içindir.¹¹

⁷ Gunnar Skirbekk, Nils Gilje, **Felsefe Tarihi**, Çev. Emrullah Akbaş, Şule Mutlu, Üniversite Kitabevi, İstanbul, tsz., 129.

⁸ Epiktetos, **İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar**, Çev. Cengiz Erengil, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2003, 28; Ahmet Cevizci, **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, Asa Kitabevi, Bursa, 2000, 238.

⁹ Benedictus Baruch Spinoza, **Etika**, Çev. Hilmi Ziya Ülken, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004, 127; Mustafa Kök, **Nurettin Topçu'da Din Felsefesi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1995, 24-25.

¹⁰ Nurettin Topçu, **İşyan Ahlâkı**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998, 37, 41.

¹¹ Süleyman Hayri Bolay, **Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, 504-505; Ahmet Cevizci, **Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi**, Asa Kitabevi, Bursa, 2001, 145-146; M. Kazım Arıcan,

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.87-107

Leibniz'in "öncel düzen" öğretisine göre, monadlar arasındaki etkileşim, Tanrı tarafından çok önceden takdir edilmiştir. O, her şeyin ilâhî takdir tarafından önceden yazıldığını savunan Stoacı yaklaşıma bağlı kalır. Bu yaklaşıma göre, kaçınılmaz olana karşı mücadele etmenin stresini ve sıkıntısını yaşamak yerine, aklımıza, dünya hakkındaki görüşlerimiz ile Tanrı'nın sahip olduğu optimal görüşleri bağdaştırma görevi vermeliyiz.¹²

2. Müslüman Toplumlarında Cebriye İnancı

İslâm inançlarıyla ilgili düşünce sisteminde, irade hürriyeti konusunda başlangıçta iki görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan Cebriye (zorlamacılar) diye adlandırılanlar, kaderin Allah tarafından yazıldığını ve insanın buna uymak zorunda olduğunu savunmuşlardır. Bir başka deyişle, insanın kendi kaderini çizme hürriyetine sahip olmadığını ileri sürmüşlerdir.¹³

Cebr, mutlak olarak kuldan olan fiili nefyedip Yüce Allah'a izafe etmektir. Cebri benimseyen kişi gerçek manada her söz ve fiili kendisinden nefyeder.¹⁴

Cebriye'ye göre, insan gerçekte herhangi bir özgür iradeye, hiçbir güç ve etkinliğe sahip değildir, işlemiş olduğu fiillerde kendisinin hiçbir etkisi yoktur, sergilediği davranışlarında cansız varlıklardan farksızdır. Önceden belirlenmiş kaderinin mahkumudur, kaderinde ne yazılmışsa onu yapmak mecburiyetindedir. Tıpkı rüzgârın sürüklediği tüy ya da ağaç yaprağı gibi, onun estiği yere doğru sürüklenir. İnsan adeta bir robot gibidir. İnsanın iradî olan fiilleriyle iradî olmayan fiilleri arasında temelde hiçbir fark yoktur. Yine Allah tarafından yönetilme bakımından insan ile evren arasında bir fark bulunmamaktadır. Fiillerin insana nisbeti mecâzidir. Davranışlar görünüşte insanındır, fakat gerçekte Allah tarafından düzenlenmiştir. Allah, her şeyde olduğu gibi, insan davranışlarında da mutlak ve sarsılmaz bir tasarruf yetkisine sahiptir. İnsanın yapabileceği ve yapamayacağı şeyleri O belirler. İyi ve kötü Allah'tan gelir, olup bitenler üzerin-

Spinoza'nın Tanrı Anlayışı, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, 89; Ayhan Aydın, *Düşünce Tarihi ve İnsanın Doğası*, GENDAŞ, İstanbul, 2004, 174; Timuçin, 257.

¹² Bkz., G. W. Leibniz, *Monadoloji*, Çev. Suut Kemal Yetkin, M.E.B., İstanbul, 1997, 20-21; G. Macdonald Ross, *Leibniz*, Çev. Cemal Atila, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2002, 130-131; Ray Billinton, *Felsefeyi Yaşamak*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997, 324; İvan Frolov ve Diğerleri, 252.

¹³ Nihat Keklik, *Felsefenin İlkeleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1987, 85.

¹⁴ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, Çev. Bekir Topaloğlu, İSAM Yayınları, Ankara, 2002, 288; Ebu'l-Feth Muhammed İbn Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut, 1992, I/72.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.87-107

de insanın iradesinin belirleyici bir rolü bulunmamaktadır. Dolayısıyla nihai noktada insanın bir sorumluluğu da bulunmamaktadır.¹⁵

Cebriyeci kader anlayışı Müslüman toplumun avam kesiminde hissedilir derecede yaygın olmuştur. İnsanın irade hürriyetini ve yapabilme gücünü kabul etmeyen, her şeyi kadere bağlayan Cebriye düşüncesi, pasifizme, hal ve koşullara, otoriteye mutlak boyun eğişe yönlendirmiştir. Bu anlayışa göre, insan kötü davranışlarından ya da tembelliğinden dolayı sorumlu tutulamaz. Çünkü onu tembel ya da kötü yapan Allah'tır. Cebriye düşüncesine sahip olup, kötü davranışlar sergilemeye devam eden, ilâhî değerlere uygun yaşamayan ve bunların suçunu kaderin üzerine atan birçok insan vardır.¹⁶

Cebir düşüncesinden hareket eden kimseler için, günah ve kötülük diye bir şey yoktur. Çünkü yapılan her şey, insanın en ufak bir tesiri olmaksızın, Allah tarafından gerçekleştirilmektedir. Allah'a inanmakla inanmamak arasında fark bulunmamaktadır. Allah'a ibadet eden kimsenin de, isyan eden kimsenin de başka türlü davranma imkanı yoktur.¹⁷

Ortaçağ sonlarında Müslüman toplumlarda güçlü bir cebriye anlayışının yaygın olduğu söylenmiştir. İslâm dünyasında her dönemde kaderciliğin en küçük düşürücü çeşidinin hüküm sürdüğü ortamlar olmuştur. Bu inkâr edilemez bir durumdur. Fakat böyle bir anlayışın Müslümanlar arasında yayılmasının

¹⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, **Muvazzah İlmî Kelâm**, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1972, 298; Hüseyin Atay, **İslâm'ın İnanç Esasları**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1992, 217; Şerafeddin Gölcük, **Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri**, Kayihan Yayınevi, İstanbul, 1977, 98, 168; Necati Öner, **İnsan Hürriyeti**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, 40; Muhammed Abdullah Draz, **Kur'an Ahlâkı**, Çev. Ünver Günay Emrullah Hatipoğlu, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, 113; Mehmet Aydın, **Din Felsefesi**, Selçuk Yayınları, Ankara, 1994, 159-160; M. Sait Şimşek, **Kur'an'ın Ana Konuları**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1999, 71; Mustafa Çağrıncı, **Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1991, 97-98; İlhami Güler, **Allah'ın Ahlâkiliği Sorunu**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1998, 79; Ahmet Ak, **Büyük Türk Alimi Mâturidî ve Mâturidilik**, Bayrak Matbaası, İstanbul, 2008; 116; Orhan Hançerlioğlu, **İslâm İnançları Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994, 49; Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, Ekin Yayınları, Ankara, 1997, 143; Ömer Demir, Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, 44; İbrahim Coşkun, **İslâm Düşüncesinde İnkâr Problemi**, Tekin Kitabevi, Konya, tsz., 26; Abdulgaffar Aslan, "İbn Rüşd'e Göre İnsan Hürriyeti", **İslâmî Araştırmalar**, S.: 4, 2002, 489.

¹⁶ Mehmed Ali Aynî, **Türk Ahlâkçıları**, Marifet Basımevi, İstanbul, 1939, 126-127; Ali Arslan Aydın, **İslâm İnançları ve Felsefesi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1964, 258; Şinasi Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, 78.

¹⁷ Süleyman Uludağ, **İslâm'da İnanç Konuları ve İtikâdî Mezhepler**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1996, 374-375; Aydın, 258.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.87-107

sebebi Kur'an değil, yabancı unsurlardır.¹⁸ Çünkü Kur'an cebriye anlayışını bir karakter haline getirmeyi inkârcı kimselerin özelliği olarak tasvir eder ve eleştirir.

Cebriyecilik/fatalizm, tarih boyunca birçok felsefî akım ve teorinin temelini oluşturmuştur. Onları görmezlikten gelip de, cebr/fatalite kavramı ile yalnız İslâm arasında güçlü bir bağ kurmak yanlıştır. Ne zaman İslâm'dan söz edilse, cebr'i hatıra getirerek Müslümanları yermek büyük bir haksızlıktır.¹⁹

Biraz önce ele aldığımız gibi, cebriye ilk çağlardan beri insanın olduğu her yerde vucut bulan bir düşüncedir. Antik çağ düşünürlerinden, son dönem felsefecilerine varıncaya kadar bu anlayışın savunucuları her zaman bulunmuştur. Müslüman toplumlara nüfûz eden cebriye anlayışının kaynağı, İslâm dininin temel kaynakları değildir. Olsa olsa bu kaynakların yanlış yorumlanması olabilir. Ayrıca insan doğası, belli koşullarda fatalizmi yatıştırıcı bir savunma mekanizması olarak görmektedir. Bilinçsiz Müslümanlar da büyük olasılıkla bu savunma mekanizmasını bir çıkar yol olarak görmüşlerdir.

İslâm toplumlarındaki kaderciliğin, tarihsel/siyasal temelleri de mevcuttur. İlâhî cebr adı altında, insanların başına gelenlerin önceden tayin edildiği anlamında kader algısını sistematik olarak ilk defa Emevî iktidarı savunmuştur. Zorla ele geçirdikleri iktidarı halkın nazarında meşrulaştırabilmek için bu yola başvurmuşlardır. Yaptıkları haksızlıkları "kader" üzerinden meşrulaştırarak, kitlelerin muhalefetini önlemeye çalışmışlardır.²⁰

3. Fatalizmi Teşvik Eden Savunma Mekanizmaları

Kur'an, inkârcıların fatalist yaklaşımlarını tasvir ederken, onların bu anlayışı bir savunma mekanizması şeklinde kullandıklarını göstermiştir. Konuyla ilgili âyetleri ve müfessirlerin yorumlarını değerlendirdiğimizde, fatalizmin, inkârcıların tarafından savunma mekanizması tarzında kullanıldığı kanaati uyanmaktadır. İnkârcıların fatalizme yaklaşımları, projeksiyon, rasyonalizasyon,

¹⁸ Muhammed İkbal, *İslâm'da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, Çev. N. Ahmet Asrar, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, tsz., 152; Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, Çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1996, 67; Şahin Filiz, *Ahlâkın İnsanı ve Dinî Temelleri*, Çizgi Kitabevi, Konya, 1998, 65.

¹⁹ Babanzâde Ahmed Naim, *İslâm Ahlâkının Esasları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, 31.

²⁰ Lütfü Cengiz, "Emeviler Döneminde Kader Problemi", *Marife*, S. 2, 2001, 123-124.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.87-107

distortion, gibi savunma mekanizmalarından derin izler taşımaktadır. Bu yüzden söz konusu üç savunma mekanizmasına araştırmamızda yer vermek istiyoruz.

Projeksiyon, süjenin, kendi içinde hissettiği şeyi, bilincinde olmaksızın kendi dışındaki objeye atfetmesidir. Süje, bir bilinç halini, bunun sebebinin oluşturduğu duyguyu başkasına yüklemek suretiyle gidermeye çalışır.²¹

Projeksiyon, bir eksikliği, başarısızlığı ve suçu kabul etmemek ya da bunları üzerinden atmaktır. İstenmeyen, beğenilmeyen, onaylanmayan nitelikleri reddedip, bunları başkasının üzerine yüklemektir. Örneğin, bu mekanizmayı kullanan kişiler, başarısızlıklarını, tedbirsizliklerini uğursuzluğa bağlamaya çalışırlar. Yine, bir kabahatten dolayı suçlanan ya da azarlanan bazı çocuklar, yapılan işin kendileri tarafından değil, başka çocuklar tarafından yapıldığını söylerler. Bu tür kimseler için projeksiyon, davranışlarının sorumluluğunu bir başkasının üzerine atmak için öne sürülen bahaneden başka bir şey değildir.²²

Projeksiyon mekanizması, aşırı kullanıldığında gerçeğin çarpıtılmasına ve yanlış yorumlanmasına yol açar.²³

Rasyonalizasyon, bir davranışın gerçek etmenleri yerine toplum tarafından kabul edilen başka faktörlerin bilinçli ya da bilinçsiz olarak konulmasıdır. İnsanlar, günlük hayatta çeşitli davranışları için gerçek sebepler ileri sürmek yerine, tutumlarını toplum karşısında haklı ve yerinde göstermek amacıyla uydurulmuş ya da değiştirilmiş gerekçelere başvururlar.²⁴

Rasyonalizasyon mekanizmasını kullananlar, kişisel yetersizliklerinden dolayı gerçekleştiremedikleri istek ve amaçlarını mazur göstermeye çalışırlar. Uygun görülmeyen davranışları ve toplumun onaylamadığı eğilimleri için çoğu kere akla uygun, fakat tam doğru olmayan nedenler ileri sürerler. Bahane bulma davranışı olarak bilinen bu mekanizma ile bireyler, kendi benlikleri için can sıkı-

²¹ Paul Foulpue, **Pedagoji Sözlüğü**, Çev. Cenap Karakaya, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1994, 402.

²² Calvin Hall, **Freudyen Psikolojiye Giriş**, Çev. Ersan Devrim, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, 106; Charles Brenner, **Psikanaliz: Temel Kavramlar**, Çev. Işık Savaşır, Yusuf Savaşır, Hekimler Yayın Birliği, Ankara, 1998, 103; Kriton Dinçmen, **Deskriptif ve Dinamik Psikiyatri**, Ar Yayın Dağıtım, İstanbul, 1981, 236; Gülgün Yanbastı, **Kişilik Kuramları**, İzmir, 1990, 30; Lütfi Öztabağ, **Psikolojide İlk Adım**, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1983, 60.

²³ Nevzat Yüksel, **Ruhsal Hastalıklar**, Hatiboğlu Yayınevi, Ankara, 1995, 48.

²⁴ Hilmi Ziya Ülken, **Sosyoloji Sözlüğü**, M.E.B., İstanbul, 1969, 240; Mitat Enç, **Ruh Sağlığı Bilgisi**, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1979, 85.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.87-107

cı olan durumları akla yatkın olan, kabul edilebilir bir sebeple açıklama yoluna giderler.²⁵

Rasyonalizasyona başvuranlar, normalde kabul etmeyecekleri düşünce ve davranış karşısında “kendilerini haklı çıkaracak bir tarzda” davranırlar. Bu duruma “Eşref Peygamber” diye bir örnek verilir. Söz konusu örnekte bir şahsı öldüren kişi, “Allah böyle istiyordu” diye kendini haklı göstermeye çalışır. Bir anlamda karşısındakini değil, kendini aldatır/kandırır. Rasyonalizasyon mekanizmasını kullananlar, sorumluluk ve suçluluk duyguları altında ezilmekten kaçınırlar. Kendilerini incitecek, rahatsız edecek olayın yorumunu değiştirmek suretiyle sıkıntıdan kurtulmayı amaçlarlar.²⁶

Rasyonalizasyonun en açık örnekleri, kişi, düşüncesinin sınırları çerçevesinde ‘yanlış’ bir şey yaptığında ortaya çıkar. Bu gibi durumlarda birey her türlü hayâlî açıklamaya başvurur, mazeretlerin ardına sığınır. Kendi hatasını açık bir şekilde itiraf edemez, hatasının bulunmadığını başkalarına kabul ettirebilmek için de birtakım bahaneler uydurur.²⁷

Kimi kez kişi, gerçeklerin verdiği kaygıdan, çok yalın ve yüzeysel mantık oyunları ile kaçınır. Bu duruma şöyle bir örnek verilir: Komutan, askerleri içki içmekten alıkoymak için, kışlanın duvarına “Alkol öldürür.” şeklinde bir yazı yazdırır. Ertesi gün bu yazının altında başka bir ifade yer almıştır: “Asker, ölümden korkmaz!”²⁸

Distortion, kaygı yaratıcı ya da rahatsızlık verici bir gerçek karşısında, onu/durumu olduğu gibi değil de, olması istenilen biçimde görüp kabullenmek-

²⁵ Reinhard Brunner, Wolfgang Zeltner, *Lexion zur Padagogischen Psychologie und Schulpadagogik*, München, 1980, 178; Christian Michel, Felix Novak, *Kleines Psychologisches Wörterbuch*, der Herderbücherei, 1981, 10; *Wörterbuch der Padagogik*, Freiburger Graphische Betriebe, Freiburg, 1977, I/7; Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1994, 95; Feyzullah Eroğlu, *Davranış Bilimleri*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1995, s.61.

²⁶ İsmail Ersevîm, *Freud ve Psikanalizin Temel İlkeleri*, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 1997, 136; Adnan Ziyalar, *Psikiyatrik Semioloji ve Medikal Psikoloji*, İstanbul üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Psikiyatri Kliniği Vakfı Yayınları, İstanbul, 1981, 179; Günsel Koptagel-İlal, *Tıpsal Psikoloji*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1984, 87; Ertuğrul Köroğlu, *Tanımlayıcı Klinik Psikiyatri*, Hekimler Yayın Birliği, Ankara, 2004, 32.

²⁷ Ian Craib, *Psikanaliz Nedir*, Çev. Ali Kılıçlıoğlu, Say Yayınları, İstanbul, 2004, 76; Herbert G. Hicks, *Örgütlerin Yönetimi: Sistemler ve Beşeri Kaynaklar Açısından*, Çev. Osman Tekok ve diğerleri, Turhan Kitabevi, Ankara, 1979, I/185.

²⁸ Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1982, 174.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.87-107

tir. Böyle bir tutum içerisindeki kişi, gerçeğin yalnızca kendisine yararı olan ya da kendi kişiliğini destekleyen yanını benimser, gerçeği bu yönde saptırır.²⁹

4. Kur'an'a Göre Fatalist İnkârcılar

Kur'an yoğun bir şekilde Allah'a ortak koşma inancını eleştirmiş, fakat buna karşılık inkârcılar şirkin doğruluğunu gösterecek bir kanıt ortaya koyamamışlardır. İçine düştükleri durumdan çıkış yolu arayan inkârcılar, kendi şirklerini Allah'ın takdirine dayandırmak istemişlerdir. Mü'minlerin Allah'ın takdirini kabul etmeleri, inkârcıların böyle bir bahaneye başvurmalarında etkili olmuştur. Allah'a ortak koşmuş olmalarına buldukları bu bahaneye mü'minlerin itiraz edemeyeceklerini düşünmüşlerdir.

"Allah'a ortak koşanlar diyecekler ki: "Allah isteseydi ne biz ne babalarımız ortak koşmazdık, bir şeyi de haram yapmazdık." Onlardan önce yalanlayanlar da öyle demişlerdi de nihayet azabımızı tattmışlardı." De ki: "Yanınızda bize çıkarıp göstereceğiniz bir bilgi var mı? Siz sadece zanna uyuyorsunuz ve siz sadece saçmalyorsunuz."³⁰

Bu âyet, inkârcıların ileri sürdükleri mazeretlerin geçersizliğini, iddialarının bilgiye ve kanıta dayanmadığını açıklamaktadır. Ortak koşanlar, güçlü ilâhî deliller karşısında, inkârcılıklarından vazgeçmemek, inatlarını sürdürmek ve Hz. Peygamberi yalanlamak için tutunabilecek hiçbir şey bulamamışlardır. İnkârcılar, Allah'a ortak koşmaları dolayısıyla kendilerine azap edilmeyeceğini ispat edebilmek için şu iddiada bulunmuşlardır: Allah bizim müşrik değil, mü'min olmamızı dilemiş olsaydı, biz O'na ortak koşmazdık ve herhangi bir şeyi haram kılmazdık. Bizim Allah'a ortak koşuyor ve bazı şeyleri haram kılıyor olmamız ilâhî iradenin bir sonucudur. Bunlardan dolayı bizim sorumlu tutulmamız ve azaba maruz kalmamız söz konusu değildir. Eğer yaptıklarımız yanlışsa, bu durumda suçlanması gereken biz değil, Allah'tır. Çünkü biz O'nun dilediğini yapıyoruz ve O'nun dilemesinin dışında hiçbir şeye gücümüz yetmez.³¹

²⁹ Özcan Köknel, *Genel ve Klinik Psikiyatri*, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul, 1989, 75; Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, 175-176.

³⁰ En'âm, 6/148.

³¹ Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed İbn Ömer ez-Zamahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, II/74; Abdullah İbn Ahmed en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1996, II/58; Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Çev. Muhammed Han Kayani ve Diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989, I/499; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini*

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.87-107

Allah bizim müşrik olmamızı ve bazı şeyleri haram kılmamızı dilemiştir. Bu olan bitenler hem bizim hem de Allah'ın isteğine uygundur. Bu yaptıklarımız, sadece bizim uydurduğumuz şeyler değil, aynı zamanda Allah'ın iradesinin yansımalarıdır. Allah razı olup dilemeseydi biz O'na iftira edip yalan söyleyemezdik. Geçmişte olduğu gibi, gelecekte de bizim şirk koşmamızda bir kötülük yoktur. Allah'a ortak koşmanın ya da bazı şeyleri haram kılmanın bir suç olduğuna inanmayız. Eğer yaptıklarımızda bir kötülük varsa ve ilâhî iradeye ters ise, Allah bizi bundan cebren alıkoysun, biz kendi irademizle bundan vazgeçmeyiz.³²

Allah, daha önce yaşamış olan inkârcıların da, benzer bahanelerle ilâhî gerçekleri ve peygamberleri yalanlamaya çalıştıklarını, fakat vadedilen azabın onların başına geldiğini açıklamaktadır. Azabın gerçekleşmesi, müşriklerin iddialarının geçersizliğini, Peygamberin mesajının doğruluğunu göstermektedir. Eğer inkârcıların iddiaları doğru olsaydı, daha önce tarihte var olmuş inkârcılar cezalandırılmazlardı. Dolayısıyla, Allah istediği için biz O'na ortak koştuk iddiası, kimseyi sorumluluktan kurtarmaz.³³

Tarih boyunca Allah'a ortak koşan inkârcıların Hz. Peygamber döneminde ortaya çıkması, Hz. Peygamberden sonrada da bu tip insanların her zaman bulunacağını gösterir. Bahaneci inkârcılığın insanlık tarihinde bir geleneği vardır. Nasıl ki, iyilik ve doğruluk nesilden nesile etkileşim yoluyla aktarılabilirse, inkârcı bahanecilik de aynı şekilde aktarılabilir.³⁴

Yüce Allah, Hz. Peygamber'in müşriklerin iddialarına şöyle karşılık vermesini istemiştir: İleri sürdüğünüz görüşün doğru olduğuna dair herhangi bir bilginiz, güçlü bir kanıtınız var mı? İlâhî iradenin içyüzünü ve nasıl ortaya çıktığını biliyor musunuz ki, ona dayanarak kendinizi mazur görüyorsunuz? İddianızı doğrulayan bir kanıtınız varsa getirin. Siz iddianızı, boş, hiçbir yararı olma-

Kur'an Dili, Eser Neşriyat, İstanbul, tsz., III/ 2082; Ömer Nasuhi Bilmen, **Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri**, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985, II/973-974.

³² Yazır, III/ 2083.

³³ Muhammed İbn Ali İbn Muhammed eş-Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1995, II/219; Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed el-Kurtûbî, **el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, X/69; Ahmed Mustafâ el-Merâğî, **Tefsîru'l-Merâğî**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, III/228; Ebû Bekr Câbir el-Cezâirî, **Eyseru't-Tefâsîr**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, III/116-117; Abdurrahman İbn Nâsır es-Sa'dî, **Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fi Tefsîri Kelâmi'l-Mennân**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1996, 393; Süleyman Ateş, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991, III/249.

³⁴ Bayraktar Bayraklı, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri**, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2001, VI/558.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.87-107

yan, bilgi temeli bulunmayan, kesin bir yargı belirtmeyen, yalan, yanlış, açık kanıtlara aykırı düşen zan, tahmin ve kuruntuya dayandırılıyorsunuz.³⁵

Siz arzu ve eğilimlerinize göre tahminde bulunuyor, yalan söylüyorsunuz. Gerçeği ve doğruyu, benliğin gerçeğe uymasında değil, gerçeğin isteklere uydurulmasında arıyorsunuz. Açık ve kesin gerçeklere göre değil, arzu ve eğilimlerinize göre değerlendirme yapıyorsunuz. Gerçeğin, arzu ve tahminleriniz doğrultusunda ortaya çıkması gerektiğini düşünüyorsunuz. Sırf siz istemediğiniz, anlamadığınız, inkâr edip bozduğunuz için gerçeğin değişeceğini sanıyor ve böylece kendinizi aldatıyorsunuz. Allah'ın iradesinin, kendi fiil ve seçimleriniz doğrultusunda tecelli ettiğini ve bu yüzden yanlışla düştüğünüzü anlayamıyor ve kuru bir inkâr ile sorumluluktan kurtulacağınızı sanıyorsunuz.³⁶

Bu âyette inkârcuların tavrı "tahrusûn" diye nitelenmekte ve söz konusu nitelme Zuhurf sûresi 20. âyette de tekrar edilmektedir. Arapça'da "hars", muhafaza, meyvenin muhafazası, yalanlama, yalan uydurma, zan ve tahmine dayanarak söylenmiş söz anlamına gelir. Sadece tahmine dayanan, bilgiye güçlü bir kanaate ya da işitmeye dayanmayan, dolayısıyla gerçeğe uygun düşünme ya da düşmeme olasılığı bulunan açıklama "hars" diye nitelenir. "Hars"ın yalan olarak adlandırılması, gerçeğe ve güçlü bir kanaate dayanmaması yüzündendir. Zamanla kuruyacak olan yaş hurma yükü hakkında da bu kelime kullanılır.³⁷

Arapça'da, yapraksız hurma dalına, tek parçalı/taneli küpeye, altın ya da gümüş dizisinin bir halkasına "hırs", yapraksız hurmaya, herhangi bir ağaç dalına, kuru veya yaş dala, ya da budanmış dala, sarıp çevrelemesi dolayısıyla zırha "hurs" denir. Nehirden suyun girip sonra tekrar çıkıp nehre döndüğü büyük havuza benzer yere, denizdeki bir körfeze, denizin ya da nehrin bir kenarına, ağacın dalında biriken suya, denizdeki adaya "harîs" adı verilir. Açlıkla birlikte soğğun bulunması "haras" kelimesiyle dile getirilir. Yine Arapça'da, tehzîb

³⁵ ez-Zemahşerî, II/74; eş-Şevkânî, II/219; en-Neseî, II/58; Muhammed Cemâluddîn el-Kâsimî, *Tefsîru'l-Kâsimî*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1994, III/449; el-Merâğî, III/229; Bilmen, II/974.

³⁶ Yazır, III/ 2085.

³⁷ Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn İbn Muhammed er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz., 146; Ahmed İbn Yusuf es-Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1993, I/574.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.87-107

yani düzeltme, doğrultma, gözden geçirme etkinliği de “hırs” kelimesiyle anlatılır.³⁸

“Hars” kelimesi bilgiye değil, tahmine dayanmayı anlatmaktadır. Dolayısıyla fatalist inkârcılar iddialarının doğruluğundan emin değillerdir. Ortaya bir fikir atmışlardır, doğru da olabilir, yanlış da olabilir. Böylesi ihtimallerle ilâhî hakikatleri geçersiz kılmayı amaçlamaktadırlar. Arapça’da “hırs” kelimesi tehzib anlamındadır. Bu anlamdan hareketle inkârcıların kader gerçeği üzerinde kendilerince bir düzenleme yaptıkları, değişikliğe gittikleri anlaşılmaktadır.

Kur’an’ın kader anlayışında Allah’ın iradesiyle insanın iradesi arasında bir denge söz konusudur. İnkârcılar tek yönlü olarak Allah’ın iradesine vurgu yapmışlar, insanın irade ve sorumluluğunu görmezlikten gelmişlerdir. Bir anlamda, kader konusundaki gerçeğin tek boyutunu ele almışlardır. Konuya bütüncül değil bir yanıyla yaklaşmışlardır. Aynı şekilde Arapça’da “hars” kelimesi, denizdeki körfezi, nehrin kıyısını, hurma dalının yapraksız olanını, bir altın dizisinin tek halkasını anlatır.

“Haras” kelimesinin, açlık ve soğuşu birlikle anlattığını yani çaresizliğinin son haddine vardığı bir durumu belirttiğini görüyoruz. İnkârcılar da çaresizlik içinde fatalizme sığınmışlardır. Fakat fatalizm onlar için bir güvence değil, yine çaresizlik doğurmuştur.

İnkârcılar, fatalizmin arkasına sığınarak kendi düşünce ve inançlarını koruma altına almak istemişlerdir. “Hars” kelimesiyle de bu anlam, hurmanın muhafazasında, zırhla bedeninin korunmasında kendini göstermektedir. Fakat inkârcılar, fatalizm yoluyla düşüncelerini ve inançlarını tam olarak koruyabildiklerinden emin değillerdir. Tıpkı nehirde oluşturulan havuz gibi, ki, bu havuza bir taraftan su girmektedir, ancak diğer taraftan çıkıp gitmektedir.

“Hars” kelimesinin içeriğinde, yaş/taze bir meyvenin (hurma-üzüm) kurutulması anlamı vardır. Bu anlamıyla hars bir dönüşüm ve değişikliği ifade eder. İnkârcılar da kader konusundaki gerçeği kendi istekleri doğrultusunda değiştirmek istemişlerdir.

³⁸ Ebu’l-Fadl Cemâluddin Muhammed İbn Mükrem İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1997, VII/21-24.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.87-107

Yüce Allah, inkârcıların kaderi bahane etmelerinin, kendileri için bir kanıt teşkil etmeyeceğini açıklamıştır. Onlardan, bahanelerin ardına sığınmamalarını, gerçek bilgi ve ilâhî kanıtlara göre düşünüp inanmalarını istemiştir. İnkârcılar hakkında sadece bir durum tespiti yapmamış, ayrıca onlara doğruyu görmelerini tavsiye etmiştir:

“De ki: “Üstün delil, Allah’ındır. Allah dileyseydi, elbette hepinizi doğru yola iletirdi.”³⁹

Yüce Allah inkârcılara şöyle hitap etmektedir: Sizin iddianız bir delile dayanmadığı için gerçek dışıdır. Açık delil, kesin ve sağlam kanıt, Kur’an ve onu insanlara getiren Hz. Peygamberdir. Bunları bir yana bırakıp kendi boş kuruntularınıza güveniyorsunuz. Siz, Allah’ın insanla ilgili dilemesinin ne manaya geldiğini anlamıyorsunuz. İşin aslı şudur: İnsan kendisi için hangi şeyi seçerse, Allah bu yolu kendisine açar. İnsan neyi isterse Allah onu yaratır. Allah, cehren/zorla hiç kimsenin mü’min olmasını dilememiştir, herkesi kendi seçimiyle baş başa bırakmıştır. Kim kendi irade ve seçimiyle iman ederse Allah bunu ona nasip eder. İradesini kötüye kullanan kimseyi de Allah, layık olduğu şekilde ilâhî gerçeklerden saptırır. Eylem gücünü yaratan Allah’tır, ama insan isteyerek yaptığı davranışlarından sorumludur.⁴⁰

Allah insana, uyması için emirler ve yasaklar koyar, bunun yanında ona eylemlerini gerçekleştirebilmesi, seçimini yapabilmesi için irade verir. İnkârcılar tecrübe yoluyla insanın istediği her eylemi yapabileceğini açıkça bilmektedirler. Dolayısıyla, onların kaza ve kaderi, Allah’a ortak koşuyor olmalarına gerekçe olarak göstermeleri boş bir iddiadır.

Allah, açık kanıtlar sayesinde, tevhît inancına hazırlıklı, yatkın, ilâhî gerçeği seven, onu arzulayan kimselere imanı nasip eder. Açık kanıtlara ilgi duymayan, kendini yeterli görüp büyülenen, geçmişten gelen inançlara ısrarcı bir taklitle bağlanan kimselerin ise imandan payları olmaz.⁴¹

İnkârcılar ilâhî kanıtların gücü karşısında söyleyecek bir şey bulamadıkları için, Allah’ın iradesinden hareketle kendi lehlerine bir delil edinmek istemiş-

³⁹ En’âm, 6/149.

⁴⁰ el-Mevdûdî, I/500; Bilmen, II/974-975.

⁴¹ el-Merâğî, III/229.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.87-107

lerdir. Oysa bu kendi aleyhlerine olacak bir delildir. “Allah dileseydi biz O’na ortak koşmazdık” demek, Allah’ın iradesine karşı gelebilecek hiçbir iradenin bulunmadığını itiraf etmektir. Bu ise Allah’ın ortağı olmadığını, O’ndan başka kulluğa layık bir yaratıcı bulunmadığını kabul etmektir. Allah’a ortak koşmanın haklı bir gerekçesi olduğunu gösterebilmek için, “Allah dileseydi biz O’na ortak koşmazdık” demek bir çelişkidir. Aslında müşrikler kendi iddialarını çürütüp, tevhît inancını ispat etmektedirler. Fakat onlar bu yapmış olduklarıyla, Allah’a ortak koşmayı haklı gösterdiklerini ve tevhît inancını çürüttüklerini düşünerek Hz. Peygambere karşı çıkmışlardır.⁴²

İnkârcıların, Allah’ın iradesini söz konusu etmelerinin amacı, peygamberin elçiliğine karşı çıkmak, birtakım delillerle “elçilik” müessesesinin gerçek dışılığını ispat etmektir. Fakat onlar bunu yaparlarken, Allah’ın iradesi konusunda kesin bir inanca sahip değillerdir:⁴³

“Allah’a ortak koşanlar, “Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız O’ndan başka bir şeye tapmazdık!” dediler. Onlardan öncekiler de böyle yapmıştı. Elçilere düşen, yalnızca tebliğ etmek değil midir?”⁴⁴

Mekkeli müşriklerin Hz. Peygambere yapmış oldukları itiraz insanlık tarihinde ilk kez ortaya çıkmış değildir. Daha önce gelmiş geçmiş inkârcılar da benzer iddialarda bulunmuşlardır. Tıpkı öncekilerin yaptığı gibi, Mekkeli müşrikler de, sapkın inanç ve davranışlarını, “Allah’ın dilediği budur” diyerek haklı göstermeye çalışmışlardır. Oysa onlar, sadece kendilerini aldatıyorlar ve peygamberin çağrısından kaçmak için yalan yere bahane uyduruyorlardı.⁴⁵

Müşrikler, mü’minlere, şöyle demişlerdir: “Siz Allah’ın varlığına inanıyorsunuz. İnsanın her yaptığı O’nun dilemesiyle gerçekleştiğine göre, bizim yaptıklarımız mazur görülmelidir.” Müşrikler bu iddiayı, kesin bir inanışla ortaya koymamışlar, tehekküm ve istihza yoluyla söylemişlerdir. Allah’ın mesajlarına karşı alaycı bir tavır takınan inkârcılar, insana verilen serbest iradeyi tartışma konusu yapmışlardır. Onların bu tartışması, salt bir cedel yani olumsuz tartış-

⁴² Yazır, III/2086; Ateş, III/250.

⁴³ Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1991, XIV/131.

⁴⁴ Nahl, 16/35

⁴⁵ İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Çev. Mustafa Altınkalya ve Diğerleri, Ekin Yayınları, İstanbul, 1998, IV/15; el-Mevdûdî, III/25; Bilmen, IV/1776.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.87-107

madır. Muhataplarının yani Müslümanların kader anlayışlarını alaycı bir tarzla tartışma konusu yapmışlardır. İnkârcılar gerçek anlamda Allah'ın kaderine inanıyor olsalardı, mü'min olmaları gerekirdi. Hem Allah'ın kaderini öne sürmeleri hem de O'na iman etmemeleri, onların alaycı tavırlarının bir göstergesidir.⁴⁶

Yüce Allah, inkârcıların iddialarını reddetmek amacıyla, "Elçilere düşen, yalnızca tebliğ etmek değil midir?" ifadesine yer vermiştir. İşin aslının, inkârcıların iddia ettikleri gibi olmadığını, her topluluğa, her dönemde peygamberler gönderdiğini ve onların insanları Allah'a kulluğa çağırdığını, O'na ortak koştuktan alıkoymaya çalıştığını açıklamıştır.⁴⁷ Allah'ın cebrî yani zorunlu olarak inkârcıların müşrik olmasını dilemesi, sonra da onlara iman etmeleri için peygamberler göndermesi düşünülemez. Allah'ın elçiler göndermesi, insanlara inanma ya da inanmama konusunda seçme hürriyeti tanıdığını gösterir.

İnkârcılar akıl yürütme yoluyla kendi anlayışlarını haklı gösterecek bir yol bulmak istemişlerdir. Fakat Kur'an, onların mantığıyla hareket etmenin tutarsızlığını göstermiştir:

"Dediler ki: "Rahmân dileyseydi, biz onlara tapmazdık." Onların bu hususta bir bilgileri yoktur. Onlar sadece saçmalyorlar."⁴⁸

İnkârcılar, kendilerini mazur gösterebilmek için, putlara tapmanın, Allah'ın dilemesine dayanan bir durum olduğunu açıklamışlardır. Oysa iddialarını destekleyecek herhangi bir bilgileri, bu konuda öne sürebilecekleri kanıtları bulunmamaktadır. İnkârcıların bu iddiası, gerçeğe dayanmaksızın ortaya atılan bir bahanedir ibarettir.⁴⁹ Onların, "Rahmân dileyseydi, biz onlara tapmazdık." şeklindeki ifadeleri, açıkça cebriyeci/fatalist anlayışı ortaya koymaktadır.⁵⁰

İnkârcıların iddialarına göre, Allah, onları şirkten alıkoymaya ve imana yöneltmeye kâdir olduğu halde, bunu gerçekleştirmemiştir. Dolayısıyla

⁴⁶ Ebû Muhammed Abdulhak İbn Çâlib İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, III/391-392; el-Kurtubî, X/69; en-Nesefî, II/58; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz., II/126; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1997, 535; Bilmen, IV/1776.

⁴⁷ İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997, II/589.

⁴⁸ Zuhurf, 43/20.

⁴⁹ el-Kâdi Nâsiruddîn el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, II/370-371; Bilmen, VII/3269-3270.

⁵⁰ Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1997, IX/626.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.87-107

Allah onların kendisine ortak koşmalarını istemektedir. Eğer Allah onların müşrik olmasından razı olmasaydı, mutlaka buna engel olurdu. Bu iddialarıyla inkârcılar, Allah'ın kevnî iradesinin aynı zamanda O'nun rızası, istemesi anlamına geldiğini ileri sürmüşlerdir. İnkârcıların bu yaklaşımı gerçek dışıdır. Çünkü Allah'ın bir şeyi dilemesi onu emrettiği, yapılmasını istediği anlamına gelmez. Allah'ın dilemesiyle insan, iyiyi ya da kötüyü, mümkün olan şeylerden bazısını tercih edebilir. İlahî irade emretmediği bir şeyi de dileyebilir. Ama Allah sadece iyi olanı yapmayı emreder ve ona teşvik eder.⁵¹

İnkârcılar, dünyada her şeyin Allah'ın dilemesine bağlı olarak gerçekleşmesini yanlış yorumlamışlardır. Allah'ın dilediği her şeyin, aynı zamanda rızasına da uygun olduğunu savunmuşlardır. Onların bu çıkarımına göre, sadece Allah'a ortak koşmak değil, her türlü suç ve erdemsizlik de Allah'ın rızasına uygundur. Çünkü bunlar O'nun iradesine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Oysa Allah'ın bir inanç ve davranışı onaylamasının şartı, onların ortaya çıkmasını dilemesine bağlı değildir. O, doğru ve yanlışın ölçüsünü, peygamberler aracılığıyla gönderdiği kitaplarda açıklamıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Felsefe tarihini gözden geçirdiğimizde, fatalist anlayışın ilk çağlardan itibaren var olduğu görülür. Bundan da anlaşılıyor ki, fatalizm, insanın bulunduğu her zaman ve mekânda ortaya çıkabilen bir düşünce biçimidir. Nitekim Kur'an, Mekkeli inkârcıların fatalist düşüncelerini eleştirirken, onlardan önce de bu anlayışa sahip olan insanların varlığına dikkat çekmiştir. Bu açıklamayla, insanın bulunduğu her yerde fatalizmin ortaya çıkabileceğine işaret etmiştir.

Fatalist anlayış bilgiden yoksun toplumlarda daha belirgindir. Müslüman toplumlarda cebriyeci kader anlayışı da daha çok avam tabakası arasında yaygınlık kazanmıştır. Kur'an da inkârcıların fatalist anlayışlarının bilgisizlikten ve herhangi bir kanıtı dayanmadan fikir yürütmekten kaynaklandığını açıklamıştır. İnkârcıların fatalist yaklaşımlarının, yanlış, gerçekte örtüşmeyen, tahmin ve ku-

⁵¹ Muhammed İbn Muhammed İbn el-Muhtâr eş-Şankîti, *Azvâu'l-Beyân fi İzâhi'l-Kur'an bi'l-Kur'an*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995, VII/94-95; Muhammed Mahmûd Hicâzi, *et-Tefsîru'l-Vâzih*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1991, III/389.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.87-107

runtulara dayanan boş iddialar olduğunu belirtmiştir. Bundan da anlaşılıyor ki, fatalizm bilgi eksikliğinin olduğu ortamlarda gelişme imkanı bulmaktadır.

İnkârcılar, Allah'a ortak koşmalarının ve bazı şeyleri haram kılmalarının suçunu Allah'a atmışlardır. Hz. Peygamber ve Kur'an tarafından istenmeyen, beğenilmeyen, onaylanmayan inanç ve davranışlarını kadere bağlamaya çalışmışlardır. Kur'an'ın onları suçlaması ve ilâhî cezayla tehdit etmesi karşısında tutum ve davranışlarından Allah'ın sorumlu olduğunu iddia ederek, bahane aramışlardır. Kader konusundaki gerçekleri çarpıtmışlar ve yanlış yorumlamışlardır. İnkârcılar bu tutumlarıyla savunma mekanizmalarından biri olan projeksiyon mekanizmasını kullanmışlardır.

İnkârcılar, Allah'a ortak koşmalarının ve bazı şeyleri haram kılmalarının gerçek sebebinin açıklamak yerine; Müslümanlar karşısında kendilerini haklı çıkaracak, inanç ve davranışlarını makul gösterecek gerekçeler uydurmuşlardır. Hz. Peygamber'in ve Kur'an'ın güçlü-etkili mesajları karşısında çaresiz kalan ve çıkış yolu bulamayan inkârcılar, kendi akıllarına uygun, fakat gerçekte doğru olmayan mazeretler ileri sürmüşlerdir, kendilerince kabul edilebilir bahaneler aramışlardır. Onların bu tutumlarında rasyonalizasyon mekanizmasının etkili olduğu açıkça görülmektedir. Çünkü bu tutumlar rasyonalizasyon mekanizmasının kullanıldığını gösteren belirtilerdir.

Rasyonalizasyon mekanizması açıklanırken verdiğimiz Eşref peygamber örneği ve komutanın "alkol öldürür" yazısına, "asker ölümden korkmaz" karşılığını veren askerlerin tutumu, inkârcıların, kaderin arkasına sığınarak Hz. Peygamber'e karşı haklı çıkma çabalarına benzemektedir.

İnkârcılar, Eşref peygamber örneğinde olduğu gibi, kendi suçlarını Allah'ın bir isteği olarak nitelemişlerdir. Yine yukarıda verdiğimiz örnekte, komutan askerleri alkolün zararıyla korkutmak istemiştir. Askerler ise buna, "bir askerinin kalbinde korkuya yer olmadığı" ilkesiyle karşılık vermişlerdir. Vatan savunmasında hiçbir şeyden korkmaması gereken askerin bu durumunu, alkolün zararından korkmama şeklinde değiştirmişlerdir. İnkârcılar da aynı şekilde, mü'minlerin sahip olduğu kader inancını kendi istek ve amaçları doğrultusunda çarpıtarak yorumlamışlardır. İnkârcıların bu tutumu aynı zamanda onların distortion mekanizmasını kullandıkları anlamına gelir. Çünkü onlar kader konu-

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.87-107

sundaki gerçeği olduğu gibi değil, kendilerini destekleyecek tarzda benimsemişlerdir. Kader inancını kendilerine yarar sağlayacak şekilde değiştirmişlerdir.

Fatalist anlayış geliştiren kimseler sahip oldukları bu bakış açısı hakkında kesin bir kanıt ve yargıya sahip değillerdir. Fakat bu şekilde inanmak ve iddia da bulunmak işlerine geldiği için, fatalizmi benimsediklerini açıklamışlardır. Onlar gerçeği değil, o an için kendilerini rahatlatan, görüntüyü kurtaran bir çıkış yolunu tercih etmişlerdir. Bu yaptıklarıyla, muhataplarından çok, kendilerini aldatmışlardır. Kendini aldatma durumu rasyonalizasyon mekanizmasının sonuçlarından birisidir.

Fatalist kimselerde genellikle güçlükler karşısında çaresizlik duyguları hâkimdir. Fatalist kimseler, hiçbir güç ve etkinliğe sahip olmadıklarını, nihaî anlamda bir sorumluluklarının bulunmadığını düşünürler. Pasif kalmayı, hal ve koşullara boyun eğmeyi tercih ederler. Kur'an, Allah'a ortak koşma inancını eleştirdiğinde inkârcılar tam bir çaresizlik sergilemişlerdir. Kendilerine, yanlış inanç ve davranışları yüzünden cezalandırılacakları söylendiğinde, bu inançları değiştirme konusunda irade sahibi olmadıklarını iddia etmişlerdir. İnanç ve davranışlarından doğacak sonuçların sorumluluğunu üstlenmekten kaçınmışlardır. İçinde buldukları koşullara boyun eğmeyi, Peygamber'in iman çağrısı karşısında pasif kalmayı tercih etmişlerdir.

İnkârcılar, bir yandan Allah'a ortak koşup, O'nun peygamberine karşı çıkarık; öte yandan batıl inanç ve yanlış davranışlarının asıl sorumlusunun Allah olduğunu iddia etmişlerdir. Hem Allah'ın iradesine karşı gelmenin mümkün olmadığını ileri sürmüşler hem de Allah'ın gönderdiği peygambere ve mesajlara karşı çıkmışlardır. Bu durum, müşriklerin, Allah'ın iradesi konusunda tam bir çelişki ve kafa karışıklığı yaşadıklarını göstermektedir. Yine müşriklerin, gerçeği ortaya koymak ve onu kabul etmek gibi bir amaçlarının olmadığını, sadece içinde buldukları durumu haklı gösterecek bir bahane aradıklarını ortaya koymaktadır.

Bazı müfessirler, inkârcıların fatalist yaklaşımlarının alaycı bir tavır içerdiğini söylemişlerdir. Buna göre, müşrikler alaycı bir tavırla Müslümanların kader inancını dillerine dolamışlardır. Müslümanlara adeta şöyle demişlerdir: "Her şey nasıl Allah'ın dilemesiyle gerçekleşiyorsa, bizim ortak koşmamız da O'nun

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.87-107

iradesinin bir sonucudur. Ey Müslümanlar, siz de her şeyin Allah'ın iradesine bağlı olduğuna inanıyorsunuz. Allah'ın müşrik olmamızı dilemesinde bizim herhangi bir sorumluluğumuz yoktur." Müşriklerin bu tavırlarında gizli bir istihza bulunduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu tarz bir istihzaya rasyonalizasyon mekanizmasında da rastlamaktayız. Konuyu ele alırken verdiğimiz örnekte, komutanın "alkol öldürür" sözüne, "asker ölümden korkmaz" karşılığını verenler, aslında ince bir istihzaya başvurmuşlardır.

Fatalizm, birtakım insanların her zaman için kesin olarak inandıkları ve bağlı kaldıkları bir inanç olarak anlaşılmalıdır. İnsanlar daha çok belli koşullarda, ihtiyaç duydukları durumlarda fatalist bir anlayış geliştirirler. Hz. Peygambere karşı çıkan inkârcıların Allah'ın kaderine gerçekten inandıklarını ve her zaman için bu konuda güçlü/kesin bir kanaat oluşturduklarını söylemek zordur. Onların, kararlı ve sonuna kadar fatalist olduklarını gösteren bir kanıt bulunmamaktadır. Mekkeli müşriklerin, fatalizmi, geçici bir çıkış yolu olarak kullanmak istedikleri anlaşılmaktadır.

Yüce Allah, inkârcıları fatalizmden vazgeçirebilmek için onları gerçek bilgi ve kanıtlara uygun olarak düşünmeye çağırmıştır. Arzu ve eğilimleri doğrultusunda tahminde bulunmamalarını, yalan söylememelerini istemiştir. Kader konusunda gerçek bilginin kaynağının Kur'an olduğunu açıklamıştır. İnsanlar için peygamber gönderilmesinin ve onların birtakım görev ve yükümlülüklerle sorumlu tutulmasının fatalizmi geçersiz kıldığını vurgulamıştır. Allah, daha önce yaşamış fatalist inkârcıları, müşrik olmaları ve olumsuz davranışları yüzünden cezalandırdığını açıklamıştır. Böylece Mekkeli fatalist inkârcıların da cezalandırılacağını, fatalizmin ardına sığınarak sorumluluktan ve cezalandırılmaktan kurtulamayacaklarını belirtmiştir. Allah bu tür açıklama ve uyarılarla, Mekkeli müşrikleri ve onların yolundan giden bütün insanları, fatalizmin arkasına sığınmaktan vazgeçirmek istemiştir.

Kader inancına sığınma, sadece ilâhî çağrıya karşı çıkan inançsız kimselerin değil, günah işlemiş bazı mü'minlerin de başvurdukları bir savunma mekanizmasıdır. Böylesi kimseler, günahı, kaçınılmaz bir ilâhî takdir şeklinde yorumlayarak, içlerindeki dinî ve ahlâkî duyarlılığın etkisini kırma çabası içerisine girerler. Kur'an'da inkârcı fatalistlere getirilen eleştiriyi genelleyecek olursak, bu

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.87-107

eleştirinin, fatalizmin etkisine giren günahkâr mü'minler için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Kaldı ki cebriyeci anlayış, sadece günah işleme konusunda değil, pek çok alanda Müslümanları etkisi altına alabilmiştir. Allah'ın, inkârcı fatalistlere yapmış olduğu uyarı ve tehditleri, cebriyeci anlayışla hareket eden mü'minlerin de dikkate alması gerektiğini ifade edebiliriz.

Yüce Allah, kaderci / fatalist düşünce ve yaşam biçimini, inkârcıların tutum ve davranışlarını örnek göstererek açıklamıştır. Bu örnekleme tarzı, mü'minlerin fatalist düşünce ve tutumlardan kendilerini korumaları ve uzak tutmaları anlamına gelir. Fatalist düşünceye yatkınlık, özellikle belli koşullarda her insanda ortaya çıkabilmektedir. Müslümanların bile bazı koşullarda fatalist yaklaşım sergileyebileceği görülmüştür. Kur'an'da inkârcıların şahsında ortaya konan fatalist dünya görüşünün, aynı zamanda günümüz Müslümanları için bir uyarı niteliği taşıdığını söyleyebiliriz. Bu tür âyetlerin Kur'an'da yer almasının amaçlarından birisinin, Müslümanları, belki her zaman olmasa da, hayatlarının belli dönemlerde fatalist anlayış geliştirme konusunda eğitmek ve yönlendirmek olduğunu belirtebiliriz. Burada, Müslümanların inkârcıların gibi fatalizmi, inkâr / küfür için bir bahane saydıklarını söylemek istemiyoruz. Müslümanlar, fatalizmi, tembelliğin, miskinliğin, ataletin, zulme ve haksızlığa boyun eğmenin bir bahanesi olarak kullanabilirler. İşte bu gibi konularda kaderci bir anlayış geliştirmek Müslümanlar için doğru değildir. Kur'an'ın, kaderciliği, inkârcılıkla özdeşleştirilmesi, dolaylı olarak mü'minlere bu tutumdan uzak durmaları yönünde mesaj vermektedir.